MADANIYATLARARO KOMPETENSIYA MODELLARINING TIPOLOGIYASI VA ULARNING TALABALAR MADANIYATLARARO KOMMUNIKATIV SALOHIYATINI TADQIQ ETISHDAGI AHAMIYATI

Ahmedova Mavludaxon Axrorjon qizi
A.I.Gertsen nomidagi Rossiya davlat pedagogika
universitetining toshkentdagi filiali tayanch doktaranti

Matnazarova M.B
A.I.Gertsen nomidagi Rossiya davlat pedagogika
universitetining toshkentdagi filiali,
pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent

Annotatsiya. Maqolada madaniyatlararo kompetensiyaning xorijiy nazariy modellari B. Spitsberg va G. Changnon tipologiyasi asosida qiyosiy tahlil qilingan. Komponentli, birgalikda yo‘nalganlik, rivojlanish, moslashuv va sabab-oqibatli modellarning mazmuni, kuchli tomonlari va cheklovlari ochib berilgan. M. Byram, A. Fantini, M. Bennett, Y.Y. Kim, W. Gudykunst, D. Deardorff modellari hamda Yevropa Kengashining demokratik madaniyat kompetensiyalari doirasi qiyoslangan. Tahlil asosida talabalarning madaniyatlararo kommunikativ salohiyatini tadqiq etishning integrativ yondashuvi taklif etilgan: salohiyat tarkibi komponentli va birgalikda yo‘nalganlik modellari, darajalari rivojlanish modeli, rivojlanish mexanizmi esa sabab-oqibatli model asosida belgilanadi.

Kalit so‘zlar: madaniyatlararo kompetensiya, model tipologiyasi, komponentli model, rivojlanish modeli, sabab-oqibatli model, madaniyatlararo kommunikativ salohiyat, integrativ yondashuv, lingvomadaniy yondashuv.

ТИПОЛОГИЯ МОДЕЛЕЙ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ИССЛЕДОВАНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОГО КОММУНИКАТИВНОГО ПОТЕНЦИАЛА СТУДЕНТОВ

Ахмедова Мавлудахон Ахроржон кизи

Докторант базовой докторантуры филиала Российского государственного педагогического университета имени А. И. Герцена в городе Ташкенте

Матназарова М. Б.

Филиал Российского государственного педагогического университета имени А. И. Герцена в городе Ташкенте,

доктор педагогических наук (DSc), доцент

Аннотация. В статье проводится сравнительный анализ зарубежных моделей межкультурной компетенции на основе типологии Б. Спитцберга и Г. Шаньона. Раскрываются содержание, сильные стороны и ограничения композиционных, кооориентационных, развивающих, адаптационных и каузальных моделей. Сопоставлены модели М. Байрама, А. Фантини, М. Беннетта, Я.Ю. Ким, У. Гудикунста, Д. Дирдорф, а также Рамочная модель компетенций для демократической культуры Совета Европы. На основе анализа предложен интегративный подход к исследованию межкультурного коммуникативного потенциала студентов: структура потенциала определяется на основе композиционных и кооориентационных моделей, уровни – на основе развивающей модели, механизм развития – на основе каузальной модели.

Ключевые слова: межкультурная компетенция, типология моделей, композиционная модель, развивающая модель, каузальная модель, межкультурный коммуникативный потенциал, интегративный подход, лингвокультурологический подход.

A TYPOLOGY OF INTERCULTURAL COMPETENCE MODELS AND ITS RELEVANCE FOR RESEARCHING STUDENTS' INTERCULTURAL COMMUNICATIVE POTENTIAL

Akhmedova Mavludakhon Akhrorjon qizi
PhD student at the Tashkent Branch of The Russian State Pedagogical University named after A.I. Herzen

Matnazarova M. B.
Tashkent Branch of The Russian State Pedagogical University named after A.I. Herzen,
Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Associate Professor

Abstract. The article compares foreign models of intercultural competence using the typology proposed by B. Spitzberg and G. Changnon. It examines the content, strengths and limitations of compositional, co-orientational, developmental, adaptational and causal path models. The models of M. Byram, A. Fantini, M. Bennett, Y.Y. Kim, W. Gudykunst and D. Deardorff, as well as the Council of Europe's Reference Framework of Competences for Democratic Culture, are compared. Based on the analysis, an integrative approach to researching students' intercultural communicative potential is proposed: its structure is defined through compositional and co-orientational models, its levels through a developmental model, and its development mechanism through a causal path model.

Keywords: intercultural competence, typology of models, compositional model, developmental model, causal path model, intercultural communicative potential, integrative approach, linguocultural approach.

KIRISH

Ta'limning globallashuvi sharoitida madaniyatlararo kompetensiya oliy ta'lim bitiruvchisining asosiy natijalaridan biri sifatida qaralmoqda. Biroq bu tushunchani tadqiq etishda jiddiy metodologik muammo mavjud: xorijiy adabiyotda madaniyatlararo kompetensiyaning yigirmadan ortiq modeli ishlab chiqilgan va ular tarkib, tuzilma hamda rivojlanish mexanizmini turlicha talqin qiladi [1]. Til va madaniyatlararo kommunikatsiya bo'yicha xalqaro qo'llanmalarda ham ushbu yondashuvlarning xilma-xilligi alohida ta'kidlanadi [2].

Modellarning ko‘pligi pedagogik tadqiqotchi oldiga muhim tanlov qo‘yadi. Bir modelni tanlash tadqiqotning boshqa jihatlarini e’tibordan chetda qoldirishi mumkin, modellarni tizimsiz aralashtirish esa nazariy asosning izchilligini buzadi. D. Deardorff ta’kidlaganidek, madaniyatlararo kompetensiyani talaba natijasi sifatida baholash uchun avvalo uning aniq nazariy ta’rifi va tuzilmasini belgilash zarur [3].

Maqolaning maqsadi – madaniyatlararo kompetensiyaning asosiy xorijiy modellarini tipologik asosda qiyosiy tahlil qilish va talabalarning madaniyatlararo kommunikativ salohiyatini tadqiq etish uchun integrativ nazariy asosni asoslash.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy-tipologik tahlil, tizimlashtirish va umumlashtirish usullari qo‘llanildi. Modellarni tasniflash uchun B. Spitsberg va G. Changnon tipologiyasi tanlandi [1]. Ushbu tipologiyaga ko‘ra modellar besh guruhga ajratiladi: komponentli (kompozitsion), birgalikda yo‘nalganlik (ko-orientatsion), rivojlanish, moslashuv va sabab-oqibatli (kauzal) modellar.

Har bir guruhdan oliy ta’lim va chet tili ta’limida eng ko‘p qo‘llaniladigan modellar tanlab olindi. Ular to‘rt mezon bo‘yicha qiyoslandi: model turi, asosiy tarkibiy qismlari, til omilining o‘rni va talabalarning madaniyatlararo kommunikativ salohiyatini tadqiq etish uchun ahamiyati.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Komponentli modellar. Bu guruhdagi modellar madaniyatlararo kompetensiyaning tarkibiy qismlarini – bilimlar, ko‘nikmalar, munosabatlar va motivatsiyani – sanab o‘tadi, biroq ular o‘rtasidagi aloqa mexanizmini ochib bermaydi [1]. Mazkur guruhning tipik namunasi D. Deardorffning piramidal modelidir: unda munosabatlar (hurmat, ochiqlik, qiziquvchanlik) asosni tashkil etadi, ular ustida bilim va ko‘nikmalar, yuqorida esa ichki va tashqi natijalar joylashadi [3].

Keng qamrovli komponentli yondashuvning zamonaviy namunasi Yevropa Kengashining demokratik madaniyat kompetensiyalari doirasidir. Unda qadriyatlar, munosabatlar, ko‘nikmalar hamda bilim va tanqidiy tushunish guruhlariga birlashtirilgan 20 ta kompetensiya ajratilgan va ularning har biri uchun deskriptorlar

ishlab chiqilgan [4]. Komponentli modellarning afzalligi – tarkibning aniqligi va o‘lchashga qulayligi; cheklovi – rivojlanish dinamikasini aks ettirmasligi.

Birgalikda yo‘nalganlik modellari. Bu modellar madaniyatlararo muloqotda ma’nolarning o‘zaro kelishilishi, umumiy tushunishga erishish jarayonini tavsiflaydi. Ular muloqotning dialogik tabiatini ta’kidlaydi va madaniyatlararo vositachilik ko‘nikmalarini rivojlantirishga asos bo‘ladi [1].

B. Spitsberg va G. Changnon ushbu guruhga M. Byramning madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya modelini kiritadi. M. Byram modelida lingvistik, sotsiolingvistik va diskursiv kompetensiyalar madaniyatlararo kompetensiya bilan birlashadi. Madaniyatlararo kompetensiya esa bilimlar, talqin qilish va bog‘lash ko‘nikmalari, kashf etish va o‘zaro ta’sir ko‘nikmalari, munosabatlar hamda tanqidiy madaniy anglashdan iborat [5]. Muloqot ishtirokchisi bu yerda “ona tili sohibi”ga taqlid qiluvchi emas, balki madaniyatlar o‘rtasida vositachilik qiluvchi “madaniyatlararo so‘zlovchi” sifatida qaraladi.

Mazkur guruhga A. Fantini modeli ham kiradi. Olim madaniyatlararo kompetensiyaning to‘rt o‘lchovini (bilimlar, munosabatlar, ko‘nikmalar, anglash – awareness) va uch sifat xususiyatini (munosabatlarni o‘rnatish va saqlash, minimal buzilishlar bilan muloqot qilish, umumiy manfaat uchun hamkorlik qilish) ajratadi hamda mezbon mamlakat tilini bilishni kompetensiyaning muhim sharti deb hisoblaydi [6]. Bu guruh modellari til omiliga eng katta ahamiyat beradi, shuning uchun ular lingvomadaniy yondashuv bilan bevosita uyg‘un keladi.

Rivojlanish modellari. Bu modellar madaniyatlararo kompetensiyaning vaqt davomida bosqichma-bosqich rivojlanishini tavsiflaydi. Ularning eng mashhuri M. Bennettning madaniyatlararo sezgirlik rivojlanishi modeli (DMIS) bo‘lib, unda etnotsentrik (inkor, himoyalanish, minimallashtirish) va etnorelyativ (qabul qilish, moslashish, integratsiya) bosqichlar ajratiladi [7]. Shu model asosida M. Hammer, M. Bennett va R. Wiseman madaniyatlararo rivojlanish inventarini (IDI) yaratgan [8]. Rivojlanish modellari salohiyat darajalarini aniqlashda nazariy tayanch bo‘ladi, biroq ular kompetensiyaning lingvistik jihatini deyarli qamrab olmaydi.

Moslashuv modellari. Bu guruh modellari madaniyatlararo muloqot jarayonida shaxsning o‘zga madaniy muhitga moslashuvini markazga qo‘yadi. Y.Y. Kimning integrativ nazariyasiga ko‘ra, madaniyatlararo moslashuv “stress – moslashuv – o‘sish” dinamikasi orqali kechadi va shaxsning muloqot kompetensiyasi bu jarayonning asosiy omili hisoblanadi [9]. Moslashuv va noaniqlik muammosiga yaqin yondashuvni W. Gudykunstning xavotir va noaniqlikni boshqarish (AUM) nazariyasi taklif etadi: unga ko‘ra samarali muloqot xavotir va noaniqlik darajasini maqbul chegarada ushlab turish va ongli e’tibor bilan bog‘liq [10]. Bu yondashuvlar salohiyatning refleksiv-shaxsiy, emotsional-irodaviy jihatlarini asoslashda muhim.

Sabab-oqibatli modellar. Bu modellar kompetensiya tarkibiy qismlari o‘rtasidagi bog‘liqliklarni va ularning muloqot natijalariga ta’sirini tavsiflaydi [1]. D. Deardorffning jarayonli modeli shu guruhning eng ko‘p qo‘llaniladigan namunasidir: unda munosabatlar bilim va ko‘nikmalarni shakllantiradi, ular ichki natija (moslashuvchanlik, empatiya, etnorelyativ qarash) va tashqi natijaga (samarali va maqbul muloqot) olib keladi. Jarayon esa uzluksiz davom etuvchi spiral tarzida kechadi: tashqi natija munosabatlarga qayta ta’sir qiladi [3]. Bu model kompetensiyani “tugallanadigan” natija emas, balki umr bo‘yi rivojlanadigan jarayon sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Modellarning qiyosiy tahlili. Tahlil qilingan modellarning asosiy xususiyatlari 1-jadvalda umumlashtirilgan.

1-jadval. Madaniyatlararo kompetensiyaning asosiy nazariy modellari qiyosiy tahlili

Model (muallif)	Model turi	Asosiy tarkibiy qismlar	Til omilining o‘rni	Tadqiqot uchun ahamiyati
D. Deardorff, piramidal model (2006)	Komponentli	Munosabatlar, bilim va ko‘nikmalar, ichki va tashqi natija	O‘rtacha: sotsiolingvistik anglash bilim tarkibida	Salohiyat tarkibini aniqlash

Model (muallif)	Model turi	Asosiy tarkibiy qismlar	Til omilining o‘rni	Tadqiqot uchun ahamiyati
Yevropa Kengashi (2018)	Komponentli (keng qamrovli)	Qadriyatlar, munosabatlar, ko‘nikmalar, bilim va tanqidiy tushunish (20 kompetensiya)	Yuqori: lingvistik, kommunikativ va plyurilingval ko‘nikmalar	Mezon va deskriptorlarni ishlab chiqish
M. Byram (1997)	Birgalikda yo‘nalganlik	Bilimlar, talqin va bog‘lash, kashf etish va o‘zaro ta’sir ko‘nikmalari, munosabatlar, tanqidiy madaniy anglash	Markaziy: lingvistik, sotsiolingvistik va diskursiv kompetensiyalar bilan birlikda	Tarkib va ta’lim maqsadlarini belgilash
A. Fantini (2009)	Birgalikda yo‘nalganlik	Bilimlar, munosabatlar, ko‘nikmalar, anglash; mezbon til	Yuqori: mezbon tilni bilish muhim shart	Lingvomadaniy komponentni asoslash
M. Bennett (1993)	Rivojlanish	Etnotsentrik va etnorelyativ bosqichlar	Bilvosita	Salohiyat darajalarini ajratish

Model (muallif)	Model turi	Asosiy tarkibiy qismlar	Til omilining o‘rni	Tadqiqot uchun ahamiyati
Y.Y. Kim (2001), W. Gudykunst (2004)	Moslashuv	Stress – moslashuv – o‘sish; xavotir va noaniqlikni boshqarish, ongli e’tibor	Bilvosita	Refleksiv-shaxsiy komponentni asoslash
D. Deardorff, jarayonli model (2006)	Sabab-oqibatli	Munosabatlar → bilim va ko‘nikmalar → ichki va tashqi natija (spiral)	O‘rtacha	Rivojlanish mexanizmini asoslash

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, modellarning birortasi ham madaniyatlararo muloqotga tayyorlikning barcha jihatlarini to‘liq qamrab olmaydi. Komponentli modellar tarkibni aniq belgilaydi, lekin rivojlanish dinamikasini aks ettirmaydi. Rivojlanish modellari esa, aksincha, bosqichlarni tavsiflaydi, biroq lingvistik omilni deyarli e’tiborga olmaydi. Til omiliga eng katta ahamiyat beruvchi birgalikda yo‘nalganlik modellari esa kompetensiyaning rivojlanish bosqichlarini aniq ajratmaydi.

Integrativ yondashuv. Aniqlangan cheklovlar talabalarning madaniyatlararo kommunikativ salohiyatini tadqiq etishda modellarni integrativ asosda birlashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Taklif etilayotgan yondashuvda har bir model guruhi salohiyatni tadqiq etishning muayyan jihatiga javob beradi (2-jadval).

2-jadval. Integrativ yondashuvda model guruhlarining vazifalari

Tadqiqot jihati	Tayanch model(lar)	Pedagogik natija
Salohiyatning tarkibi	Komponentli va birgalikda yo‘nalganlik modellari (M. Byram, A. Fantini, Yevropa Kengashi)	Motivatsion-qadriyatli, kognitiv-lingvomadaniy, kommunikativ-faoliyatli va refleksiv-shaxsiy komponentlar
Salohiyat darajalari	Rivojlanish modeli (M. Bennett)	Reproduktiv, produktiv va ijodiy darajalar
Rivojlanish mexanizmi	Sabab-oqibatli model (D. Deardorff)	Uzluksiz, spiral tarzida kechuvchi rivojlanish jarayoni
Emotsional-refleksiv jihat	Moslashuv modellari (Y.Y. Kim, W. Gudykunst)	Noaniqlikka chidamlilik va refleksiv o‘zini-o‘zi boshqarish
Birlashtiruvchi o‘q	Til va madaniyat birligi (C. Kramsch, A. Liddicoat, A. Scarino)	Lingvomadaniy mazmun barcha komponentlarni bog‘laydi

Integrativ yondashuvda lingvomadaniy komponent barcha tarkibiy qismlarni birlashtiruvchi o‘q vazifasini bajaradi. Bu C. Kramschning til va madaniyatni ajralmas birlikda o‘qitish haqidagi qarashlariga [11] hamda A. Liddicoat va A. Scarinoning madaniyatlararo til ta’limi tamoyillariga [12] mos keladi. Salohiyat darajalarini baholashda esa CEFR qo‘shimcha jildidagi plyurimadaniy repertuar va vositachilik deskriptorlaridan foydalanish maqsadga muvofiq [13].

XULOSA

O‘tkazilgan tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelindi.

1. B. Spitsberg va G. Changnon tipologiyasi madaniyatlararo kompetensiya modellarini tizimli tahlil qilish va ularning har biri kompetensiyaning qaysi jihatini yoritishini aniqlash imkonini beradi.

2. Komponentli modellar tarkibni, birgalikda yo‘nalganlik modellari muloqotning dialogik va lingvistik tabiatini, rivojlanish modellari bosqichlarni,

moslashuv modellari emotsional-refleksiv jihatni, sabab-oqibatli modellar esa rivojlanish mexanizmini yoritadi.

3. Modellarning birortasi ham madaniyatlararo muloqotga tayyorlikni to‘liq qamrab olmaganligi sababli talabalarning madaniyatlararo kommunikativ salohiyatini tadqiq etishda integrativ yondashuv maqsadga muvofiq.

4. Integrativ yondashuvda lingvomadaniy komponent birlashtiruvchi o‘q vazifasini bajaradi. Bu esa salohiyatni takomillashtirishning pedagogik modelini ishlab chiqish uchun izchil nazariy asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Spitzberg B.H., Changnon G. Conceptualizing intercultural competence // The SAGE Handbook of Intercultural Competence / D.K. Deardorff (ed.). – Thousand Oaks, CA: SAGE, 2009. – P. 2–52.
2. Jackson J. (ed.) The Routledge Handbook of Language and Intercultural Communication. – London: Routledge, 2012.
3. Deardorff D.K. Identification and assessment of intercultural competence as a student outcome of internationalization // Journal of Studies in International Education. – 2006. – Vol. 10, No. 3. – P. 241–266.
4. Council of Europe. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Vol. 1–3. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2018.
5. Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. – Clevedon: Multilingual Matters, 1997. – 124 p.
6. Fantini A.E. Assessing intercultural competence: Issues and tools // The SAGE Handbook of Intercultural Competence / D.K. Deardorff (ed.). – Thousand Oaks, CA: SAGE, 2009. – P. 456–476.
7. Bennett M.J. Towards ethnorelativism: A developmental model of intercultural sensitivity // Education for the Intercultural Experience / R.M. Paige (ed.). – Yarmouth, ME: Intercultural Press, 1993. – P. 21–71.
8. Hammer M.R., Bennett M.J., Wiseman R. Measuring intercultural sensitivity: The Intercultural Development Inventory // International Journal of Intercultural Relations. – 2003. – Vol. 27, No. 4. – P. 421–443.

9. Kim Y.Y. Becoming Intercultural: An Integrative Theory of Communication and Cross-Cultural Adaptation. – Thousand Oaks, CA: SAGE, 2001.
10. Gudykunst W.B. Bridging Differences: Effective Intergroup Communication. – 4th ed. – Thousand Oaks, CA: SAGE, 2004.
11. Kramsch C. Context and Culture in Language Teaching. – Oxford: Oxford University Press, 1993. – 295 p.
12. Liddicoat A.J., Scarino A. Intercultural Language Teaching and Learning. – Chichester: Wiley-Blackwell, 2013.
13. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020. – 278 p.